Sverker Oredsson – Om civilkurage
Werner Bergman och Juliane Wetzel – Nygammal antisemitism
Yehuda Bauer – Tal vid Förintelsens minnesdag – 27 januari 2004 i Stockholms synagoga
Henrik Bachner – En obehaglig återkomst
Pär Frohnert – I Förintelsens mörka skugga

Artiklar i Nyhetsbrevet representerar inte nödvändigtvis SKMA: s åsikter

---

OM CIVILKURAGE
Av Sverker Oredsson

Judiska museet visar just nu en utställning om Raoul Wallenberg. Ett ledmotiv i utställningen är civilkurage. Det är ett ämne med ständig aktualitet. Det har också inspirerat andra museer att ta upp tråden. Nyligen kontaktades jag av Kulturen i Lund för att ge exempel, lundensiska och andra, på människor med civilkurage.

Tyvärr är det så att då man talar om aktualiteten av civilkurage, då är det mest bristen på dylik man tänker på. Vi minns att Fredrik Malm i augusti hade en viktig debattartikel i DN, där han skrev om budskapet i Stockholms moské från Sheikh Yousef Al-Quaradhawi om att självmordsterrorism mot israeler var ett nödvändigt heligt krig, så kallat jihad. Malm berättade nyligen att han efter den artikeln fått många reaktioner från riksdagsledamöter och andra beslutsfattare, som vittnat om antisemitism bland muslimer, och de hade talat om hur viktigt det var att detta lyftes fram. Malm hade uppmanat dem att göra detta offentligt och delta i debatten. Ingen hade dock velat göra detta, med undantag för stockholmspolitikern Jan Björklund.

I Malmartikelns efterföljd skrev en troende muslim och hävdade att Malm hade givit en rätt tolkning av budskapet, medan ordföranden i islamska förbundet i Sverige, Ahmed Ghanem, förvrängt vad som skett på konferensen. Det sorgliga är att den muslimske debattören skrev sitt inlägg under pseudonym för att inte utsätta sig själv för fara. Jag menar inte att denne debattör saknar civilkurage. Han eller hon verkar ha det i hög grad, men det är betänkligt att det är så lågt i tak bland Sveriges muslimer att en klok person inte vågar sätta ut sitt namn. Förmodligen är förfarandet unikt på DN Debatt.

När Svenska Kommittén Mot Antisemitism under fjoåret lät göra en rapport om antisemitism bland muslimer var anledningen att vi ville att uppfattningar och stämningar som fanns skulle komma upp i ljuset. Mikael Tossavainen gjorde på kort tid en bra rapport. Genomslaget blev också gott med kommentarer i väldigt många medier. Uppmärksamheten i Danmark och Tyskland har varit mycket stor. Dessutom har påfallande många rapporter kommit som bekräftat den bild som givits i SKMA-rapporten, bland annat tv-programmet Agendas belysning av situationen i Angered i Göteborg och vittnesbörd om läget i Rosengård i Malmö.

Givetvis har det förekommit kritik mot SKMA-rapporten men inte av det slaget att det gjorts troligt att vi varit ute i ogjort väder. Även från muslimskt håll bekräftar man att antisemitism finns i kretsarna, men man försöker ge förklaring till situationen.

Från tal om civilkurage och behov av öppenhet är steget inte långt till tal om Henrik Bachner. Han har under lång tid varit ordförande i SKMAs arbetsutskott, nu har han lämnat den posten. Det finns stor anledning att uttala ett mycket stort tack för hans insatser.

Ny ordförande i SKMAs arbetsutskott är Peter Götell med gedigen erfarenhet från journalistik och föreningsverksamhet. Han är varmt välkommen.

Samma ord riktas till John Gradowski, som i en 40 procents tjänst skall verka för kommittén. Han behövs i det opinionsbildande arbetet.
Någon kanske undrar om Kommittén har råd med en nyanställning. Svaret är att det vet vi inte, men vi tror att Nyhetsbrevets läsare finner kampen mot antisemitism så viktig att den ekonomiska grunden skall bli tillräckligt stark.

NYGAMMAL ANTISEMITISM
och hur den främjas av islamistiska grupper och globaliseringsmotståndare
Av Werner Bergmann och Juliane Wetzel
År 2002 initierade EU-organet European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia i Wien en undersökning av antisemitism i Europa som skulle genomföras av Centrum för antisemitismforskning vid Berlins tekniska universitet. Studien färdigställdes i januari 2003 men förblev länge opublicerad, eftersom det sades att den kunde främja "islamfobin" i Europa. Texten nedan är en sammanfattning av undersökningen.
Alltsedan vågen av övergrepp med antisemitiska förtecken svepte över Europa under våren 2002 talas det om en "ny antisemitism", som sägs inte bara rikta sig mot enstaka judar utan – förklädd till antisionism – även mot staten Israel. Och visst finns ett nära samband mellan ökning av antisemitism och utvecklingen av Mellanösternkonflikten. När den så kallade andra intifadan började i oktober 2000 ökade, från september till oktober, antalet antisemitiska uttalanden och övergrepp i många europeiska länder. Då konflikten eskalerade i Jenin och Betlehem år 2002 utlöstes den nämnda antisemitiska vågen.
Opinionsundersökningar bekräftar den centrala roll Mellanösternkonflikten spelar. Enligt en undersökning genomförd av Emnid ser två tredjedelar av den tyska befolkningen "Israels politik i de ockuperade områdena" som avgörande orsak till en kritisk hållning till judar. Det vill säga, judar i största allmänhet hålls ansvariga för Mellanösternkonflikten. 11 september, den islamistiska terrorismen och Irakkriget har gjort människor mer medvetna om Mellanösternregionen som krishärd. Detta har lett till att många européer upplever konflikterna i regionen som en fara för världsfreden och lägger en stor del av skulden på Israel.
Men bandet mellan antisionism och antisemitism är ingalunda något nytt. Vi finner den hos den radikala vänstern alltsedan junikriget år 1967. Även i början av åttiotalet fick några europeiska länder uppleva en våg av antisemitism i anslutning till de israeliska truppernas inmarsch i Libanon. Den kulminerade i attentat utförda av palestinska kommandon i Paris och Rom. Vid den tiden diskuterades framväxten av en ny antisemitism framförallt i Frankrike. Också till sitt innehåll följer den 'nya' antisemitismen gamla mönster. Ledmotivet är då som nu talet om en global judisk sammansvärjning, tesen att judarna till skada för andra – genom makt över finansvärld eller media, genom ett dolt politiskt inflytande över USA men också över europeiska länder - kontrollerar världshändelserna. Detta grundantagande fungerar som en 'mångfunktionell' 'förklaring' till de mest skilda fenomen. Till exempel används det när den europeiska extremhögern förnekar Förintelsen och påstår att den var ett judiskt påfund för att utöva politisk och finansiell utpressning mot andra folk. Den s.k. "Auschwitz-lögnen" kan också utnyttjas för att ifrågasätta det historiska rättfärdigandet av staten Israels upprättande

som ett hemland för Förintelsens överlevande. På just den punkten blir den högerextrema propagandan ideologiskt användbar för radikala islamistiska grupper i deras kamp mot Israel, eftersom ”Auschwitz-lögnen” kan utnyttjas för att förneka Israels existensberättigande och judarnas lidande. Konspirationsteorier brukas också för att förklara varför USA: s politik i Mellanösternkonflikten har en pro-israelisk ’slagsida’. Den nära förbindelsen mellan USA och Israel föranleder antisemitiska/antisionistiska hållningar framförallt på den yttersta vänsterkanten.
Genom att maskera den traditionella antisemitismen som antisionism överförs den till en ny, mindre misskrediterad form, som i dagens Europa till och med uppträder i den politiska huvudfåran. Vid sidan av föreställningar om en sammansvärjning kommer även många av de gamla stereotyperna till användning: De antijudiska anklagelserna för barnamord (i Betlehem) grävs fram, det skrivs om den judiska hämndlystnaden (”öga för öga”), och tesen om judekommunismen återupplivas.
Dock finns också nya tendenser i det europeiska sammanhanget, vilka hänger samman med internationella migrationsrörelser och kommunikationens globalisering. Överallt på jorden riktas uppmärksamheten mot krishärdar, och idéer kan spridas över kulturgränser utan tidsförskjutning. Till den ’traditionella’ antisemitismen, som i vanliga fall lokaliseras längst till höger på den politiska skalan, sällar sig i hela Europa ytterligare två grupper av aktörer. Här finns islamistiska grupperingar, tidningar, radiostationer och webbsidor, som kanaliserar sitt Israelhat mot inhemska judar och på så sätt även mobiliserar små grupper av arabisk-muslimska ungdomar, vilka t~ex i Frankrike själva utsätts för diskriminering och lever i förorter med stora sociala problem. De senaste åren har i några europeiska länder antalet antisemitiska brott med bakgrund i denna miljö ökat avsevärt. Även om det inte är ett helt nytt fenomen så har de antisemitiska undertonerna blivit mera framträdande igen inom den yttersta vänstern och i delar av antiglobaliseringsrörelsen. Deras berättigade kritik av Israels politik gentemot palestinierna överdrivs och de framställer Israel, som enda land, som rasistiskt och folkmordsinriktat – vilket skedde på FN-konferensen mot rasism i Durban.
På grund av att våldet mellan palestinier och israeler ständigt är närvarande i medierna och förstärks genom bilder av internationellt verksamma terrorgrupper, berörs även ’samhällets mittfåra’ av konflikten. För inte så länge sedan hänvisade sociologiprofessorn Ulrich Beck till en ny aspekt, som torde ha stor betydelse för den allmänna opinionen idag och för den vidare utvecklingen. Han är rädd att solidariteten hos dem som hittills har försvarat Israel urholkas eftersom de på grund av den israeliska bosättningspolitiken hamnar i en konflikt mellan sin solidaritet med Israel och sin ”sensibilitet när det gäller de mänskliga rättigheterna”. En sådan tendens kan enligt honom hota grunden för det samförstånd mellan judar och icke-judar som uppnåddes efter 1945. Utvecklingen kan förstärkas av att judarna i europeiska länder anklagas för att vara mer lojala mot Israel än mot respektive hemland.
I detta läge är det inte till någon hjälp om premiärminister Sharon kollektivt anklagar européerna för antisemitism, eftersom det är allt för genomskinligt att anklagelsen har politiska syften, att avvärja berättigade invändningar. Anklagelsen kan också framstå som en bekräftelse av den utbredda uppfattningen att man inte får säga något ”negativt om judarna” utan att anklagas för antisemitism. Ändå är det inte helt fel att påstå att de stora muslimska befolkningsgrupperna och värnandet om goda relationer med arabvärlden har påverkat de europeiska regeringarnas reaktioner på antisemitismen. Det finns alltså några oroväckande nya tendenser, men den ’nya antisemitismen’ bygger på samma gamla grundstruktur och förråd av fördomar som den gamla.
Översättning: Bettina Jobin
Artikelförfattarna är forskare vid Zentrum für Antisemitismusforschung i Berlin. För mer information om EUMC-rapporten, se Henrik Bachners artikel ”En obehaglig återkomst” i detta nummer av nyhetsbrevet. Svenska Kommittén Mot Antisemitism tackar Werner

Bergmann och Juliane Wetzel för tillåtelsen att översätta och publicera ovanstående artikel. Den trycktes ursprungligen i Die Welt, 28 november, 2003.

BRA KOMPIS – ETT PROJEKT MOT FRÄMLINGSFIENTLIGHET OCH RASISM

Av Åke Ramsten

Skolan har en stor uppgift i att arbeta med de mekanismer som för 60 år sedan ledde fram till Förintelsen, mekanismer som fortfarande är en del av samhället och därmed ett samtida problem. Det handlar om att göra bruk av historien för att påverka sin samtid, att aldrig tro att något så extraordinärt som Förintelsen inte kan hända igen, att aldrig invaggas i falsk trygghet. De senaste 15 åren har bjudit på en eskalerande, allt mer offentlig, aktivitet inom rasistiska och främlingsfientliga rörelser i Sverige. Även på den politiska arenan börjar dessa vinna mark.
Borås stad har satsat på en utbildning mot främlingsfientlighet och rasism för elever i år 9. Projektet startade för fyra år sedan. Elva högstadieskolor är involverade och från varje skola anmäler sig två elever samt 1-2 kontaktlärare. Målet är att man ska våga ta ställning och motarbeta rasism i alla dess former. I augusti varje år ges deltagarna en tredagarsutbildning om mänskliga rättigheter, Förintelsen, nazistisk och nynazistisk människosyn etc. varvat med värderingsövningar och diskussioner. Elevernas föräldrar erbjuds också två kvällspass rörande detta för att lättare kunna hjälpa ungdomarna bearbeta upplevelser och intryck från den resa till Auschwitz som ingår i utbildningen.

I början av september sker resan till Auschwitz. Att se och uppleva denna grymhetens plats ser vi som en viktig del av utbildningen. Då denna resa är betald av Borås Stad och av sponsorer behöver ingen deltagare avstå av ekonomiska skäl.

Eleverna och kontaktlärarna deltar sedan, allt efter skolornas behov och policy, i arbetet mot antisemitism, främlingsfientlighet och rasism. Vanligtvis samarbetar två skolor och har gemensamma dagar och teman. De flesta av skolprojekten handlar om Förintelsen och erfarenheterna från resan, men vissa skolor ger sitt arbete ett bredare perspektiv och arbetar mot främlingsfientlighet och rasism i allmänhet. De deltagande eleverna blir budbärare på sina skolor och lärarna får ett eget nätverk på alla 7-9 skolor att arbeta tillsammans med.

Eleverna blir sedan en resurs på gymnasiet, en sorts ambassadörer för mänskliga rättigheter, och denna resurs ökar ju fler årskullar som börjar på gymnasiet. Vi hoppas att deras arbete och engagemang en dag kommer att ge resultat.

Undertecknad hade förmånen att deltaga i SKMA:s ettåriga utbildning om Förintelsen. Den kunskap jag fick där, och som förstärktes genom deltagandet i Levande historias tvärvetenskapliga utbildning för lärare, har varit till en stor hjälp vid skapandet av utbildningen för dessa elever och lärare.
För vidare information se [http://www.brakompis.nu] www.brakompis.nu
Åke Ramsten är adjunkt och gymnasielärare vid Viskastrandsgymnasiet i Borås

---

Tal vid Förintelsens minnesdag - 27 januari, 2004 i Stockholms synagoga

Av Yehuda Bauer

Den 27 januari 1945 befriade Röda armén Auschwitz. Det har nu gått 59 år sedan dess och det faktum att många europeiska länder har valt detta datum för att minnas Förintelsen avspeglar den känsla av obehag med vilken Europa betraktar arvet efter folkmordet på judarna. Detta datum bevarar i minnet en glädjens dag -- de allierade hade segern inom räckhåll och Auschwitz befriades av segerkrönta ryska trupper. Judarna har andra datum. "De valde den 27:e dagen i den hebreiska månaden Nissan, i så nära anslutning som möjligt till datumet för gettoupproret i Warszawa som bröt ut dygnet före Pesach, den judiska påsken, den 19 april 1943". Kan ett sådant datum symbolisera Shoa? Jag vet inte, för skeendet kan inte pressas samman till ett datum, och minneshögtider är på sin höjd en svag påminnelse om en rad händelser vi önskar komma ihåg. Men vi kompromissar, därför att vi inte har något annat att tillgå, och sedan håller vi våra högtidliga minnesdagar.

Vad betyder det när folk upprepar slitna klichéer som "aldrig igen" eller "vi ska aldrig glömma"? Vilken psykologistudent som helst på a-nivån vet att "aldrig igen" är ett mantra avsett att undertrycka vår mycket befogade rädsla för att det faktiskt kan ske igen; Förintelsen kan upprepas, inte nödvändigtvis mot judarna, även om det också är mycket möjligt, och inte av tyskar, utan av vem som helst mot vem som helst.

"Vi ska aldrig glömma" betyder att vi så innerligt vill glömma, att vi önskar att vi kunde glömma, och att vi gör vårt yttersta för att göra det, men att vi inte kan. En tredjedel av det judiska folket mördades. Vi är ett folk som utsatts för ett trauma, och enda sättet att komma ur ett sådant trauma är att se det i vitögat, se verkligheten i ögonen, och göra det till en del av våra individuella och kollektiva liv, inte på något osunt sätt, utan som en del av vår existens. Vi, det judiska folket, har fått ett livstidsstraff som dömer oss till att minnas. Och när man betraktar romer, tutsi och andra folk, och där ser liknande känslor och reaktioner, börjar man få en bild av tillståndet hos människosläktet.

Skilde sig Förintelsen från andra folkmord? Varje folkmord skiljer sig från andra folkmord. Men jag känner inte till något element i ett folkmord som inte upprepas i andra liknande tragedier. Och Shoa var ett folkmord, så visst finns det tydliga och uppenbara paralleller: den viktigaste är att offrens lidande är detsamma – tortyr, barnamord, massavrättningar – det finns ingen lidandets skala. Det går inte att säga att en viss person eller en viss grupp människor led mer än någon annan. Men visst, Förintelsen hade särdrag som saknade motstycke i andra folkmord: varje enskild person som förövarna definierade som jude skulle mördas, över hela världen. Den utfördes i namnet en ideologi som byggde på en ren och skär fantasi: den förmenta judiska världskonspirationen som var en förvriden spegelbild av nazisternas egen längtan efter världsherravälde. Den byggde på en ideologi som ville i grunden förändra mänskliga relationer genom att etablera en hierarki av raser där de nordiska folken i den ariska rasen var de förnämsta. Det finns, som ni vet, inga raser. Vi kommer alla ursprungligen från Afrika. Vi är alla lika. Men nationalsocialismen, som grundade sig på rasistisk kvasivetenskap, var en fullständigt samhällsomstörtande rörelse som i sin strävan efter världsherravälde vände sig emot alla former av civilisation. Och i denna lära fick judarna den mytiska rollen av Satan, ett begrepp som nazisterna tog från en kristendom som de avskydde. Förintelsen saknade prejudikat i så måtto att det var den yttersta formen av folkmord, men Förintelsen var i sig ett prejudikat, och prejudikat kan upprepas.

Alla folkmord riktar in sig på specifika folk och grupper, av specifika skäl, och det är paradoxalt nog detta som gör folkmord till ett universellt fenomen. Det är därför det specifikt judiska i Förintelsen är universellt. Det är detta som gör det specifika hos tutsi eller de amerikanska indianerna eller någon annan grupp universellt. Det är därför vi måste behandla alla former av folkmord med respekt för det specifika, men utifrån allmängiltiga värderingar.

Vi bär alla på anlagen till att bli förövare, vi har alla en liten Himmler eller Eichmann

dold inom oss; under andra förhållanden, med en annan miljö och utbildning, skulle mordinstinkten kunna utvecklas och växa. Alla samhällen har lagar mot mord. Vi skulle inte ha dessa lagar om det inte fanns en benägenhet inom oss som kan leda till mord. På samma sätt som vi har lagar mot mord på enskilda personer, därför att utan dessa lagar skulle inte samhället kunna existera, borde vi bygga ett internationellt system som om inte utplånar så åtminstone minskar risken för massmord. Att detta är förknippat med enorma svårigheter är uppenbart. Det finns enligt min uppfattning två stora problem. Det första är den ständiga maktkampen mellan olika stater och regeringar. Detta är en grundläggande del av människans natur och har inte förändrats sedan tidernas begynnelse. Och det andra problemet är att, trots att massmord utgör ett stort hot mot mänskligheten, så är det inte det enda hotet. För fattigdom, miljöförstöring, obotliga sjukdomar, som alla skapar konflikter och hopplöshet, är både orsaken till och resultatet av vad vi kallar folkmordsliknande situationer. Vi kan egentligen inte ta itu med ett av hoten utan att ta itu med de andra.

Hur stort är då problemet? En amerikansk sociolog och statistiker har räknat ut att antalet civila och obeväpnade krigsfångar som dödats av regeringar och politiska organisationer bara under de 87 första åren av 1900-talet uppgår till 167 miljoner, att jämföra med de 34 miljoner soldater som dog under samma tidsperiod som inbegriper bägge världskrigen. Han kallade detta för *democide* , folkmord. Av dessa dödades 38 miljoner i folkmord, enligt definitionen i FN:s folkmordskonvention från 1948, och det mest extrema fallet var folkmordet på det judiska folket. Det är uppenbart att det finns ett kontinuum av mordiska gärningar -- från massmord av politiska, sociala eller ekonomiska skäl, sexuella övergrepp i stor skala, massmord av ideologiska eller religiösa skäl, till folkmord -- och att motiven kan bytas ut mot varandra och kombineras. Vi försöker finna definitioner, men vi misslyckas ständigt eftersom våra definitioner är abstrakta begrepp ur verkligheten, och verkligheten är alltför komplicerad för att återspeglas i definitioner. Jag har ännu inte träffat på någon akademiker som instämmer i definitionen av folkmord från 1948, och det är meningslöst att försöka nå enighet mellan akademiker. De är som judar, de är aldrig överens om någonting. Så istället för att definiera bör vi beskriva vad vi menar. När vi talar om folkmord syftar vi på definitionen enligt folkmordskonventionen och lägger sedan till politiska mord, det vill säga mord av politiska, sociala och ekonomiska skäl; vi syftar på massdeportationer som leder till förintelse, vi syftar på massvåldtäkt avsedd att förödmjuka och utplåna en grupp, vi syftar på religiöst eller ideologiskt motiverade massmord. Och vi är medvetna om att mycket av detta är sammanflätat och inte kan indelas i prydliga kategorier.

Det börjar bli trångt på vår lilla planet. Vi vet inte hur vi ska sluta föröka oss, utom i länder som inte behöver begränsa befolkningstillväxten. Om vi inte hittar ett sätt att samarbeta kommer problemen vi står inför att bli oss övermäktiga. Det var därför en holländsk tänkare föreslog ett Nationernas förbund på 1600-talet. För folkmord och massmord är inte ett påfund från 1900-talet utan har funnits med oss sedan tidernas begynnelse. Nationernas förbund skapades till sist efter Första världskriget och blev ett präktigt misslyckande. Men det var ett första försök att göra någonting väsentligt. Nu har vi Förenta nationerna som utan tvekan är ett steg framåt jämfört med Nationernas förbund men heller inte precis någon lysande succé. Men om man så att säga lyckas betrakta FN utifrån upptäcker man att det sakta rör sig framåt. Men det går sakta och problemen hopar sig snabbt och kan leda till att de däggdjur som kallar sig människor förintas. Shoa är ett tydligt varnande exempel. Frågan är – vad kommer först, fullständig förintelse eller verktygen som kan hejda en sådan utveckling? Vi har inte så förskräckligt mycket tid på oss; vi måste hejda tåget som rusar mot avgrunden innan det kommer fram. Att göra ett första försök att treva efter bromsarna på det tåget är syftet med den fjärde och sista Stockholmskonferensen i januari 2004.

Vi vet idag var farorna finns, hur farliga de är, och när de kan komma att bli verklighet såvida inget görs för att hejda dem. Problemet är vad vi ska göra med denna kunskap. Det

finns etniska konflikter, sociala konflikter, ekonomiska katastrofer som leder till massdöd, och idag kan vi skriva ut fakta, mata in dem i en dator och utfärda tidiga varningar. Vi måste försöka bygga ett system som är graderat och effektivt och som kan förhindra själva utvecklingen att hoten blir till verklighet. Vi talar om ett världssamfund. Vi har nationer men inget samfund. Vi kan inte bygga en sådan gemenskap på artificiell väg, naivt och idealistiskt. Vi måste gå den långa, krokiga vägen mot att skapa mekanismer som klarar av att hantera hot om förestående folkmord, genom moralisk eller politisk uteslutning, genom politiska och ekonomiska sanktioner eller med militärt våld om ingenting annat skulle hjälpa. Vi måste göra det nu för vi kan inte vänta.

Men det finns idag ett nytt hot som på ett förvridet sätt bildar en parallell till nationalsocialismen och Sovjetkommunismen. Den radikala islamiska rörelsen är ett mycket kontroversiellt ämne, vilket naturligtvis är till stor hjälp för de extremistiska elementen. Detta är inte islam, vilket är en stor kulturströmning, utan en mutation av islam, liksom *Church of the Aryan Nation* i Idaho är en mutation av kristendomen, eller vissa extrema ultraortodoxa strömningar inom judendomen är en mutation av den judiska läran eller olika krigiska sekter av buddhistmunkar representerar en mutation av buddhismen — bortsett från att alla dessa andra exempel inte utgör ett hot mot hela mänskligheten och civilisationen, vilket just den här mutationen faktiskt gör. Det finns många olikheter mellan radikal islam och nazism och kommunism. Men det finns också viktiga likheter. Alla tre är eller var religioner eller kvasi-religioner; alla tre vill eller ville erövra världen och grunda ett extremistiskt Utopia för hela mänskligheten; alla tre vill eller ville avskaffa allt politiskt liv till förmån för absoluta grundsatser, antingen genom en hierarkisk raslära eller marxism-leninism eller de oföränderlig lagar Gud givit människan genom profeten och hans tidiga lärjungar. Oföränderliga gudomliga lagar medför naturligtvis att lagar stiftade av människan är att betrakta som hädelse, och varje form av demokratisk process är i själva verket att sätta sig upp mot Gud. Alla tre förespråkar eller förespråkade våld för att uppnå sina mål, och alla tre vände eller vänder sig på olika sätt mot civilisationen, i synnerhet mot västvärlden och dess förmenta förtrupp, judarna. Sextio år efter Förintelsen riktas nya hot om förintelse mot alla judar, inte bara mot dem som bor i Israel, och återigen betraktas judarna som företrädare för den civilisation som ideologin vänder sig mot. När nazismen uttryckte sig i liknande ordalag trodde många hyggliga människor att det bara handlade om olyckligt språkbruk. Det krävdes till sist ett världskrig och omkring 35 miljoner döda, varav sex miljoner judar, för att besegra odjuret. Nu står vi inför ett liknande språkbruk och en ideologi som sprids bland hundratals miljoner hederliga men förtvivlade och utsatta människor, som utan hopp om en bättre framtid är beredda att identifiera sig med en utopi som lovar dem en väg bort, det vare i detta livet eller nästa. Rörelsen leds oftast av välbärgade personer som ser samhället förfalla och hur deras landsmän utsätts för diskriminering och förnedring. Hotet är mycket påtagligt. Nyligen meddelade man att fyra miljoner amerikaner, varav två miljoner barn, skulle dödas eftersom man räknade med att motsvarande antal muslimer dödats av amerikaner. De ser Europa som svagt och tvehågset och tror sig kunna besegra Europa genom en kombination av våld och massinvandring av radikaliserade muslimer. Men största hotet utgör de mot icke-radikala muslimer, mot befintliga arabiska och muslimska stater och deras regeringar, mot själva islamiska kulturarvet som de vill förändra och förvandla så att det passar deras apokalyptiska utopi. Detta är det senaste hotet som vill döda och döda i stor skala. Hotet kan inte bekämpas med våld, eller endast med våld, och skiljer sig därvidlag fullständigt från nazismen. Det kan endast bekämpas av icke-radikala muslimska grupper i eget intresse och med stöd av oss andra. Och detta är endast möjligt om vi ser muslimer som bröder och systrar, om vi ser islam som en jämbördig civilisation värd att respektera och stötta.

Vi måste ta itu med de bakomliggande orsakerna till denna hopplöshet, vi måste ta itu med lidandet som mängder av människor utsätts för. Detta måste vi göra inte bara för deras

bästa utan även med den utvecklade världen eller delvis utvecklade världens bästa för ögonen. Världen kan inte delas in i nord och syd, rik, relativt rik, och fattig, för om vi gör det exploderar den mitt framför våra ögon.

Ikväll bör vi hylla den svenska regeringen som med statsminister Göran Persson i spetsen prövade något djärvt och nytt, att ge sig ut i okänd terräng för att försöka förmå den politiska och diplomatiska världen att åstadkomma det som den är skyldig oss alla: ett försök att förhindra att konflikter och stridigheter blossar upp och istället träffa avtal som bekämpar sådana ohyggliga övergrepp som vi samlats för att minnas idag, på Förintelsens minnesdag, och som vi vet kommer att inträffa igen om inte initiativ som denna konferens lyckas förhindra dem.

Vad kan vi judar göra? Vi är ett gammalt folk, ett litet folk som bidragit med mer än vår beskärda del till civilisationen. Idag, sextio år efter Förintelsen, blir vi åter attackerade, i väst huvudsakligen av snackesaliga kotterier, men från ideologiskt extremistiska religiösa grupper hörs åter hoten om förintelse. Snälla ni, låt oss inte begå misstaget att försvara oss själva, att visa hur snälla och oskyldiga vi är, för det är vi inte, vi är varken bättre eller sämre än någon annan. Vi måste angripa de som angriper oss, vi måste göra klart för den civiliserade världen att de som förtalar, föraktar och hotar oss är arvtagare till förra århundradets mörka ideologier, att de angriper demokratiska strukturer, att de bär på fascistiska eller proto-fascistiska ideologier, att de borde uteslutas från den legitima diskursen, en diskurs där Israel inte får vara okänslig för kritik, till och med hård kritik för sin politik och hållning, men där Israel inte heller ska utsättas för dubbelmoral eller diskriminerande kritik.

Vi är en del av samhället vi lever i, vi är jämlikar, inte mer men heller inte mindre värda än andra. Vi är inte klokare än andra, men inte heller mindre kloka. Vi är varken mer eller mindre rättskaffens än andra. Vi ska räcka ut en hand för att i vänskap arbeta tillsammans med andra människor, inte minst med alla dem i detta land som längtar efter minskade spänningar och färre konflikter. Vi måste ta initiativet, känna stolthet över vårt förflutna och vår nutid men även ödmjukhet, vi måste alliera oss med alla som strävar efter att förbättra människans villkor, och vi måste finna allierade bland dem.

Våra förfäder byggde tempel och skrev böcker långt innan de ideologier och kulturer som sprider hatet mot oss ens fanns i drömvärlden. Jag vill försäkra er, mina vänner, att våra efterkommande kommer att fortsätta att bygga kulturer och skriva böcker långt efter att de kriser och tragedier vi gått igenom under förra århundradet, och farorna som vi genomlever idag, har blivit ett bleknat minne från ett länge sedan svunnen tid.
Översättning: Rikard Svartvik

Yehuda Bauer är historiker och en av världens främsta experter på Förintelsen och antisemitism. Han har varit statsminister Göran Persson chefsrådgivare vid flera Stockholmskonferenser, bland annat den senaste om folkmord. Yehuda Bauer har bland annat skrivit ”Förintelsen i perspektiv”, Natur och Kultur.

Svenska Kommittén Mot Antisemitism tackar Yehuda Bauer för tillåtelsen att översätta och publicera ovanstående artikel.

NY BOK OM JANUSZ KORCZAK

Den polsk-judiske pedagogen och barnläkaren Janusz Korczak, vars egentliga namn var Henryk Goldszmit, mördades tillsammans med sina barnhemsbarn i det nazistiska förintelselägret Treblinka.

Dessförinnan levde han i 30 år tillsammans med hundratalet föräldralösa och övergivna barn på sitt barnhem Dom Sierot på Krochmalnagatan 92 i Warszawa.
I en nyutkommen antologi – Janusz Korczak och barnens värld (Studentlitteratur) – diskuteras och analyseras för första gången på svenska olika aspekter på Korczaks barnsyn, pedagogiska idéer och författarskap.
Antologins redaktör Leif Mathiasson har lockat en rad framstående auktoriteter – pedagogikprofessorerna Sven Hartman, Siv Fischbein, Birgitta Qvarsell samt barnläkaren Lars H Gustafsson – att ge sin syn på Korczaks pedagogik. Bland skribenterna finns också två av Korczaks samtida medarbetare Michal Wroblewski och Ida Merzan, som berättar om sina minnen och erfarenheter.
Boken vänder sig främst till pedagoger och lärarstuderande men bör också läsas av alla som är intresserade av barns livsvillkor och rättigheter.

EN OBEHAGLIG ÅTERKOMST

Av Henrik Bachner

Europa har upplevt en kraftfull antisemitisk eruption de senaste åren. Denna kan avläsas dels i ett ökat antal incidenter i flera länder, dels i en allt mer intensiv antijudisk propaganda från extrema politiska och religiösa grupper och dels i en tydligare förekomst av fördomar i den breda politiska debatten och i synnerhet den som rör Mellanöstern.

Denna bild har bekräftats av en rad studier. Den stöds också av den aktuella rapporten ”Manifestations of Anti-Semitism in the European Union” som författats av Werner Bergmann och Juliane Wetzel, forskare vid Centrum för antisemitismforskning vid Berlins tekniska universitet. Rapporten visar att situationen skiljer sig länder emellan men den pekar också på vissa generella drag.

Bergmann och Wetzel betonar att den samtida antisemitismen i hög utsträckning hämtar näring ur Mellanösternkonflikten. De pekar på inflödet av stereotyper i debatten om Israel men identifierar också tre distinkta kraftcentra för den europeiska antisemitismen i dag: den extrema högern, vissa muslimska och i synnerhet islamistiska grupper, och delar av vänstern och antiglobaliseringsrörelsen. Författarna understryker vikten av att skilja kritik mot Israels politik från antijudiska yttringar, men en central slutsats lyder: ”Man kan säga att den historiska antisemitiska traditionen att demonisera judarna nu överförs på staten Israel.”

Rapporten var ursprungligen beställd av EUMC, EU: s centrum för övervakning av rasism och främlingsfientlighet. Men EUMC vägrade att offentliggöra den. Officiellt hänvisades till att rapporten byggde på bristfälliga data. Detta var dock knappast det verkliga skälet.

De källproblem som finns påtalas tydligt av Bergmann och Wetzel. Samma typ av problem återfinns även i andra EUMC-rapporter, däribland en om europeisk islamofobi som EUMC utan betänkligheter publicerade 2002.

När rapporten i slutet av förra året genom en läcka ändå blev offentlig försökte EUMC försvara sitt agerande med argumentet att den även innehöll generaliserande påståenden om judefientlighet bland muslimer. Man vände sig också mot att författarna i sin analys refererade till ”antisionism, kritik av Israels politik och antiamerikanism”. Här avslöjas de faktiska motiven.

Rapporten innehåller inga kollektiviserande påståenden om antisemitism bland muslimer, tvärtom betonas att det rör sig om individer, grupper och extrema islamister. Och tanken att diskutera den samtida antisemitismen utan att referera till några av de mest centrala sammanhang och opinionsströmningar där denna kommer till uttryck är absurd. Men uppenbarligen ville EUMC ha en rapport renskrapad från det som är politisk känsligt i

Europa. När man inte fick det försökte man mörklägga resultaten.

Här bör tilläggas att Sveriges representant i EUMC:s styrelse, historikern Heléne Lööw, inte stod bakom detta beslut. Lööw har också öppet kritiserat EUMC:s agerande och bekräftat att politiska hänsynstaganden spelade en viktig roll för hur ärendet behandlades.

EUMC-skandalen har fört det goda med sig att den blottlagt den opportunism som präglar åtskilliga EU-staters förhållningssätt till antisemitismen. Samtidigt har Bergmanns och Wetzels rapport fått ett stort internationellt genomslag och ökat insikten om judefientlighetens nya ansikte.

Tyvärr har dock dessa insikter svårt att tränga in i den svenska debatten. Här diskuteras antisemitismen i hög utsträckning som om ingen kunskap fanns, ingen forskning bedrevs. Debatten försvåras även av en nationell självbild som säger att Sverige, som ett unikum på den europeiska kontinenten, aldrig riktigt införlivat eller på något mirakulöst sätt lyckats klippa av banden med det antijudiska idéarvet. Att judehat existerar i marginella nazistiska grupper kan accepteras, men inte att antisemitismen utgör ett kulturellt och samhälleligt problem. Detta är naturligtvis en falsk bild.

Förintelsens konsekvenser misskrediterade och försvagade antisemitismen i Europa. Men de ledde inte till att detta månghundraåriga och djupt rotade idéarv raderades ut. Antijudiska föreställningar färgar därför fortfarande i viss mån det europeiska tänkandet om judar. Eftersom Israel är en judisk stat influerar dessa i någon utsträckning även tolkningarna av och reaktionerna på denna stat och dess agerande. Flera studier visar att denna tendens stärks när Israel agerar på ett sätt som väcker negativa reaktioner och kritiken stegras. Ett exempel är den våg av antisemitism som utlöstes i samband med Libanonkriget 1982. Ett annat det utbrott vi upplevt de senaste åren.

Det är viktigt att se att Israels agerande inte orsakar judefientlighet men att det kan aktivera redan existerande negativa föreställningar om judar. Israel fungerar i detta sammanhang som katalysator och projektionsyta för antisemitism. I en kultur där judehat är tabu utgör Mellanösterndebatten en magnet för antisemitism också därför att denna här kan rättfärdigas och språkligt förpackas som Israelkritik.

Detta betyder inte att kritik av Israels politik på ett generellt plan motiveras eller tar färg av judefientlighet. Inga undersökningar stöder en sådan syn. När talesmän för den israeliska regeringen ändå antyder att så skulle vara fallet är det inte bara grundlöst utan också, åtminstone i vissa fall, ett missbruk av begreppet antisemitism i syfte att avfärda även legitim kritik.

Israeliska yttranden av detta slag tycks dock inte vara särskilt framgångsrika när det gäller att påverka den svenska eller europeiska debatten. Däremot utgör de efterlängtad ammunition åt den högljudda svenska opinion som sedan länge sökt förneka, bagatellisera och urskulda också den faktiska antisemitismen och som odlat den i sig antisemitiskt anstrukna myten om att den samtida debatten om judefientlighet är frammanipulerad av ”inflytelserika lobbygrupper” i syfte att tysta kritiken mot Israel. Lyckoruset i Aftonbladet efter händelserna på Historiska muséet ger en god illustration åt detta.

Ser vi till den svenska Israeldebatten innehåller den flera tydligt identifierbara antijudiska motiv. Några av dem kan direkt härledas ur den kristna antijudaismen. Ett sådant är de återkommande tolkningarna av den israeliska politiken som präglad av ”gammaltestamentlig” hämndlystnad, ofta kodifierad i satsen ”öga för öga, tand för tand”. Påsken 2002 återknöt Aftonbladets ledarsida till anklagelsen om Kristusmord när man fördömde den judiska statens politik under rubriken ”Den korsfäste Arafat”.

En klassisk myt som attraherar allt fler, också i mittfåran av den politiska kulturen, är den om judisk makt över politik och medier. I rader av artiklar och i TV-program insinueras att ”mäktiga lobbygrupper” – ett viktigt kodord i dessa sammanhang – manipulerar och censurerar bilden av Mellanösternkonflikten. Ett typiskt exempel utgör Herman Lindqvists

påstående att få svenska journalister vågar skriva sanningen om Israel ”för de som gör det blir omedelbart giftbesprutade av mäktiga och inflytelserika pro-israeliska lobbygrupper” (Aftonbladet 26/11 2000). Svenska akademiker och skribenter som kritiserar uttryck för antisemitism betecknas av Gunnar Fredriksson som en ”mäktig grupp” (Aftonbladet 11/3 2002) och av Folke Edwards som ”torpeder för mäktiga intressen” (GT 19/4 2001).

Norman Finkelsteins bok ”Förintelseindustrin”, som lanserade en moderniserad version av den judiska världskonspirationen, trollband inte bara den radikala högern utan också delar av vänstern. Snarlika idéer florerar på vissa globaliseringskritiska websidor.

Att hävda att den proisraeliska lobbyn i USA är inflytelserik är inte att ge uttryck för fördomar. Gränsen överskrids dock när detta inflytande tecknas i termer som saknar grund i verkliga förhållanden, men som överensstämmer med traditionella antisemitiska fantasier. Gränsen passeras således när den ”judiska lobbyn” beskrivs som så allsmäktig att den egenhändigt styr USA:s utrikespolitik eller håller den amerikanska administrationen som ”gisslan”. Detta är en syn som inte är ovanlig i svensk debatt.

I samband med Irakkriget har vi sett en ny variant av denna mytologi. Bland de många konspirationsteorier som cirkulerar – också i några av våra ledande tidningar - återkommer den om att USA egentligen utkämpade ett krig för Israels räkning. Målet, antydde till exempel Ulrika Kärnborg, var att ”eliminera…en av Ariel Sharons fiender” (DN 1/4 2003).

Bakom dessa teorier skymtar ofta föreställningar om att kriget manipulerats fram av judar i och utanför Bushadministrationen. Myten om omnipotens och sammansvärjningar samverkar med stereotyper om slughet och nationell opålitlighet. Som kodord för judar används i just denna typ av resonemang ofta ”sionister” eller ”neokonservativa”.

Aftonbladets USA-korrespondent Fredrik Virtanen förklarade till exempel att amerikanarna var säkra på att vinna kriget men att de samtidigt var ”rädda för att någon skulle hämnas med mer terror. Nån som inte tycker om den sionistiska sammansvärjningen” (nätupplagan 29/3 2003). I boken Blommor i Galiléen av ”antisionisten” Israel Shamir, som nyligen gavs ut på Alhambra förlag, nyttjas ogenerat en nazistisk terminologi: ”Ockupationsregimen i Irak…borde rätteligen kallas just ZOG, Zionist Occupation Government.”

Ett motiv som också bör beaktas är analogin mellan Israel och Nazityskland och mellan den israeliska politiken mot palestinierna och Förintelsen. Denna analogi bör framför allt förstås som en form av befrielsedemonologi. Projiceringen av nazismen och Förintelsen på offren för dessa förbrytelser befriar från skuldkänslor och upphäver restriktioner. Konstruerade som nazister och folkmördare blir judarna åter legitima måltavlor för fientlighet samtidigt som antisemitismen kan presenteras och legitimeras som antirasism.

Israeldebatten inbegriper även yttringar som är svårtolkade. Det gäller inte minst den i Europa utbredda synen på Israel som det främsta hotet mot världsfreden och som huvudorsak till den globala jihadistiska terrorn. Dessa synsätt kan inte förklaras som enbart ett utslag av antisemitism, men att den uråldriga bilden av judarna som roten till ondskan och disharmonin i världen bidrar till dessa irrationella föreställningar ter sig sannolikt.

Henrik Bachner är idéhistoriker vid Lunds universitet och medlem av SKMA.
Denna artikel var först publicerad i Svenska Dagbladet Kultur 6 februari, 2004

MONA SAHLIN SVARAR OM ANTISEMITISM

Ulrik Lindgren (kd) och Mikael Oscarsson (kd) har i riksdagen ställt frågor till demokrati- och integrationsminister Mona Sahlin angående om dels vilka åtgärder hon avser att vidta för att inspektera skolornas bemötande av antisemitism och antisemitiska incidenter, dels vilka åtgärder i övrigt Mona Sahlin avser att vidta för att stävja antisemitism i Sverige. Vidare vill

de veta om Mona Sahlin avser att likt Australien vidta konkreta åtgärder för att stoppa den antisemitism och den hatpropaganda som når TV-tittare i Sverige.
Annelie Enochson (kd) har frågat utrikesministern vilka åtgärder hon avser vidta dels för att på europeisk nivå uppmärksamma rapporten "Manifestations of anti-Semitism in the European Union", *dels för att arbetet med att stävja den växande antisemitismen i Sverige och Europa ska intensifieras, dels för att stävja den antisemitism som hämtar sin näring ur Mellanösternkonflikten. Interpellationen har överlämnats till Mona Sahlin.*
Mona Sahlin besvarar interpellationerna i ett sammanhang.
”Den 18 november 2003 besvarade jag en fråga från Annelie Enochson om vilka åtgärder jag avser att vidta för att stävja den ökade antisemitismen i dagens Sverige.
Mitt svar utgick från rapporten *"Det förnekade hatet"* av Mikael Tossavainen, där det görs gällande att ett mönster av antisemitism och judehat, som spritt sig bland grupper av araber och muslimer i Europa, nu också finns i Sverige.
I mitt svar tog jag bland annat upp följande. I rapporten understryks att man inte vill peka ut alla araber och muslimer i Sverige, som ju många gånger själva utsätts för fördomar och diskriminering. Likaså sägs i rapporten att antisemitism i dag inte finns specifikt hos araber och muslimer.
Även om vi inte med säkerhet vet vare sig omfattningen av denna antisemitism eller dess orsaker, vill jag med all kraft fördöma de uttryck för antisemitism som beskrivs i rapporten. Konflikträdsla får aldrig hindra oss från att ta tag i allvarliga samhällsproblem som rasism och andra uttryck för intolerans är exempel på.
Jag gjorde också klart att allt som kan göras för att förebygga och motverka antisemitism måste göras. Jag gav några exempel på detta arbete, till exempel skolans värdegrundsarbete och verksamheten inom den nya myndigheten Forum för levande historia samt inom det nyligen inrättade Centrum mot rasism
Slutligen påminde jag om att företrädare för muslimer i Sverige har förklarat sig se det som en viktig uppgift också för muslimer att ta ett eget ansvar i arbetet mot antisemitism.
Vad särskilt angår skolan vill jag tillägga följande.
Regeringen har under en rad år satsat medvetet på att förtydliga och stödja skolornas arbete med demokrati och värdegrundsfrågor. Bland annat har två värdegrundscentrum arbetat under åren 2000–2003. Detta har lett till en ökad medvetenhet om vikten av att arbeta med att förmedla, förankra och gestalta de grundläggande demokratiska värdena. Ändringar i skollag, läroplaner och kursplaner betonar också detta ansvar.
En särskild utredare har fått regeringens uppdrag att lämna förslag till åtgärder för att motverka diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionshinder och annan kränkande behandling inom skolväsendet (dir. 2003:114). Uppdraget ska slutredovisas den 31 oktober i år.
Skolverket ska utöva kvalitetskontroll genom utvärdering, uppföljning och utbildningsinspektion. I utbildningsinspektion ingår kvalitetsgranskning och tillsyn, och då sker även granskning av och tillsyn över skolornas arbete med värdegrundsfrågorna.
Jag vill också peka på att Integrationsverket, inom ramen för sitt återrapporteringskrav vad gäller tillståndet och utvecklingen av etnisk och religiös diskriminering, rasism och främlingsfientlighet, i februari nästa år ska redovisa dessa förhållanden också vad gäller antisemitism och islamofobi.
Slutligen vill jag också nämna den undersökning som Forum för levande historia och Brottsförebyggande rådet nu genomför för att kartlägga ungdomars attityder, utsatthet och delaktighet beträffande rasism, antisemitism, homofobi och islamofobi. Resultatet av undersökningen kommer troligen att presenteras under hösten detta år.
När det gäller Annelie Enochsons interpellation vill jag tillägga följande:
Den rapport som hon hänvisar till är numera så uppmärksammad på europeisk nivå att några

ytterligare åtgärder för att uppmärksamma den knappast behövs.
EU-kommissionens ordförande Romani Prodi har nyligen förklarat att kommissionen avser att i början av februari arrangera ett seminarium om just antisemitismen i Europa. Sverige kommer givetvis att delta i ett detta seminarium.
Enligt min bedömning är de åtgärder i Sverige som syftar till att allmänt motverka antisemitism självfallet också ägnade att motverka "den antisemitism som hämtar sin näring ur Mellanösternkonflikten".
När det gäller Mikael Oscarsons fråga om antisemitism och hatpropaganda som når TV-tittare i Sverige vill jag tillägga följande:
Det är ytterst tveksamt om det rent praktiskt är möjligt att stoppa TV-sändningar som sker just via satellit. Även om det vore möjligt skulle det kunna strida mot det censurförbud som finns i Sverige mot att stoppa just sådana sändningar.
Jag vill avsluta detta svar på samma sätt som jag avslutade mitt svar på Annelie Enochsons tidigare fråga: Jag är övertygad om att vi genom det arbete som jag kortfattat har beskrivit har goda förutsättningar att lyckas i det långsiktiga och brett upplagda arbete som är *en* förutsättning för framgången i kampen mot sådan intolerans som antisemitism är ett exempel på.”

I Förintelsens mörka skugga
Minne och förträngning i den tyska historiekulturen
Föredrag vid minnesstund i anledning av Kristallnatten 9/11 2003 på Forum för Levande historia.
Av Pär Frohnert
Jag antar att många av er är bekanta med de debatter som under senare år har utkämpats i Tyskland från och med mitten av 1980-talet kring hur man ska förhålla sig till det nationalsocialistiska förflutna och särskilt kring tyskarnas folkmord på Europas judar. Förra sommaren kunde vi ta del av en debatt som blommade upp när Frankfurter Allgemeine Zeitung offentligt gick ut med att man avböjde att publicera ett utdrag ur den populära författaren Martin Walsers kommande bok ”En kritikers död” som man menade hade antisemitiska inslag. Det blev också en het diskussion när den liberala politikern Jürgen Möllemann, en person med starka bindningar till arabiska intressen, försökte bedriva röstfiske med antisemitiska beten.
Hösten 1998 utkämpades en infekterad debatt efter att Walser hade hållit sitt tacktal för den tyska bokhandelns s k fredspris. Walser försvarade det han menade var rätten till ett eget minne utan en ständig påminnelse om Auschwitz. Ignatz Bubis, ordförande för centralrådet för judarna i Tyskland, reagerade kraftfullt och Walser-Bubis-debatten utkämpades under de följande månaderna.
En intensiv debatt uppkom våren 1997 kring den s.k. Wehrmachtutställningen som dokumenterade den tyska krigsmaktens medverkan i Förintelsen. Här ifrågasattes myten om att Wehrmacht skulle ha hållit sig utanför och att ingen skugga kunde falla över vanliga värnpliktiga. Denna debatt kom efter att den hätska Goldhagendebatten knappt hade bedarrat. Daniel Goldhagen kom 1996 ut med en bok om Hitler’s Willing Executioners där han inte bara hävdade att där funnits en eliminatorisk tysk antisemitism med djupa historiska rötter utan att denna också varit så allmänt omfattad att gärningsmännen som deltog i Förintelsen gjorde vad de gjorde för att de ville det, inte för att de blev tvingade. En mycket viktig och långdragen diskussion fördes om utformningen och byggnationen av ett Holocaust-monument i Berlin innan förbundsdagen till slut tog ett beslut om bygget 1999.
Fler exempel på debatter skulle kunna plockas fram. Nämnas bör att dessa debatter startade

1986 med den s k historikerstriden som bland annat var en politisk strid mellan höger och vänster om tolkningsföreträdet i förhållande till förbundsrepublikens självsyn. Historikern Ernst Nolte talade provocerande om ett förflutet som inte ville försvinna. Vad han menade var att det räckte med allt tal om tysk skuld, han talade för ett slutstreck för uppgörelserna med det förflutna. Filosofen Jürgen Habermas, något av en republikens filosofiska röst med förankring i det vänsterliberala lägret, gick till skarpt angrepp mot historiker ute på högerkanten och även mot Kohls historiepolitik för en relativisering av Förintelsen och ett aktivt patriotismbygge – då hade det talats om att tyskarna åter måste få en ”upprätt gång”.
Under 80-talet blev det uppenbart att de generationer som varit med och burit upp Nazityskland nu av ålderskäl började försvinna från scenen. De förhoppningar som säkert funnits på flera håll att det ökade tidsavståndet skulle innebära en historisering av Förintelsen och en ”normal” nationalkänsla kom helt på skam. Snarare var det tvärtom så att det ökade avståndet ledde till ett starkt ökat intresse för hela skuldproblematiken. De barnbarnsgenerationer som nu blev aktiva behövde inte personligen känna sig ifrågasatta och kunde på ett mer öppet sätt ställa frågor.
Alla dessa debatter är exempel på det som med tysk terminologi har kommit att kallas *Vergangenheitsbewältigung.* Det betyder ungefär en bearbetning, ett bemästrande av det förflutna efter att man konfronterar detta minne. Till engelska brukar det översättas med coming to terms with the past. Det bör understrykas att begreppet började användas av de kretsar som ställde sig kritiska till sin egen samtids tystnad och förträngning under 1950-talet. *Vergangenheitsbewältigung* har varit ett vänsterliberalt projekt. Denna genomarbetning av det förflutna kan äga rum på olika historiekulturella arenor: i politisk debatt, i mediedebatt eller genom rättsliga uppgörelser.
Mycket av det som var på tapeten från och med 80-talets mitt hade i stor utsträckning förträngts under flera decennier efter krigsslutet. Man kan därför instämma med Habermas som liknat dessa debatter med sura uppstötningar som påminner om ett osmält historiskt förflutet.
Jag bygger här till stor del på nyare forskningslitteratur men även på mina egna undersökningar av hur nyhetsmagasinet Der Spiegel hanterat förintelseminnet under 1990-talet. Min pågående forskning ingår i ett projekt som heter ”Förintelsen och europeisk historiekultur” vars målsättning är en jämförelse av hur förintelseminnet har hanterats i olika länder under efterkrigstiden, och särskilt efter murens fall. Vi undersöker Israel, Polen, Ryssland, Ukraina, Tjeckien, Slovakien, Kroatien, Tyskland, Österrike och Skandinavien. I våras kom vi ut med en första bok: Echoes of the Holocaust.

En utgångspunkt för projektet är att det inom olika kollektiv, där nationen är ett, skapas gemensamma kärnor kring synen på det förflutna, man kan därför tala om *kollektiva minnen* . Dessa minnen upprätthålls genom en aktiv och löpande kommunikation kring det förflutna inom gruppen. Det kollektiva minnet, liksom det personliga, blir därför föränderligt i takt med att nya händelser överlagrar tidigare skeenden och man väljer nya perspektiv. Av uppenbara skäl är detta kollektiva minne inte så lätt att komma åt. Det är lättare att studera vad som produceras inom olika historiekulturella scener i samhället som t ex politiska debatter, pressdebatter, skolböcker, utformningen av minnesdagar och monument, populärkultur och hur sådana produkter har tagits emot. Projektet har inriktat sig på områden som har berört stora grupper av människor.
Mitt ämne har sin plats i ett större sammanhang. En rad länder har under de senaste 15 åren upplevt stora politiska omvälvningar, så har bl a både det kommunistiska systemet och apartheid sopats bort. Flera länder har sålunda ställts inför liknande problem som tyskarna även om problemen har legat på en annan nivå. För att hantera segrar och förluster, och för grupper som har blivit offer, har det historiskt sett sedan länge vuxit fram modeller för hur

detta kan göras, däremot fanns det för tyskarna knappast några förebilder när det gällde att hantera ett förövarminne.
Sett över längre tid finns det enligt min uppfattning flera positiva drag i hur den västyska hanteringen av förintelseminnet har kommit att utvecklats. Denna positiva bild blir markant om man jämför med DDR och Österrike. Från decennier med inledande förträngning kom från åren kring 1980 en helt annan medvetenhet fram i Västtyskland. Från 1970-talet har skolböcker utförligt behandlat Förintelsen, museer inrättats i koncentrationslägren och förbundsdagen beslutade 1969 efter flera återkommande debatter att upphäva all preskription av mord vid krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten. Även från de senaste 15 åren finns positiva tecken – så menar jag att beslutet att bygga ett Holocaustmonunet i Berlin var riktigt och flera av de stora debatterna har haft en positiv inverkan på minnesbearbetningen.
Likväl finns oroande tendenser. Walser-Bubis-debatten 1998-1999 visade fram starka obehagliga underströmmar. Walser är inte vem som helst i tyskt kulturliv utan en mycket uppburen författare. Hela den tyska politiska och kulturella eliten var samlad i Paulskirche i Frankfurt för att åhöra hans tal ”Erfarenheter vid författandet av ett söndagstal”. Den nya socialdemokratiska regeringen under Gerhard Schröder var då bara några veckor gammal. Walsers tal möttes med mangranna stående ovationer från denna minneselit. Det är just denna reaktion som är avslöjande och oroande.
Även om mycket i Walsers tal är tämligen inlindat för att försvåra en direkt kritik mot honom går det inte att ta fel på budskapet. Han, och ”vi” – han uttrycker sig ofta i ”vi-form” - har fått nog av att ständigt konfronteras med förebråelser om vad tyskarna har gjort. Detta ”vi” måste naturligtvis syfta på en majoritet av det tyska folket som han menar sig tala för.
Ett nyckelcitat hos Walser lyder: ”När jag emellertid varje dag i medierna förebrås om detta förflutna, märker jag att något i mig vänder sig mot denna ständiga presentation av vår skam.” Han vänder sig bort och vill inte se filmerna från koncentrationslägren. Han uttrycker sig helt i dessa skamformer, han förebrås någonting utifrån – uppenbarligen upplever han inte att han som tysk medborgare har någon relation till det inträffade. Eftersom debatten om Holocaustmonumentet i Berlin då var akutell passar han på att omnämnda projektet som ”en betonering av huvudstadens centrum med en fotbollplansstor mardröm”. Han vänder sig mot ”en monumentalisering av skammen”.
Intressant att notera är att Walser uttrycker sig i termer av skam – det är något utifrån som förebrås *oss* . Detta skamtema var redan aktuellt med Thomas Manns berömda tal i maj 1945 från exilen i USA. Inför omvärldens ögon skämmer man ut sig. Det handlar mer om skam än om skuld med en beredskap att bearbeta vad som har hänt. Flera forskare har i denna skamkultur velat se en grundläggande orsak till att tyskarna så länge höll en bearbetning av historien borta.
Vi får inte veta vad Walser vänder sig emot – är det Wehrmachtutställningen eller t ex diskussionen om skadestånd till tvångsarbetarna för att nämna några då aktuella teman. När menar Walser att en nödvändig konfrontation och upplysning kring det förflutna – för det måste han väl ändå ställa sig bakom? När övergår en sådan ansats i en förebråelse om ”vår skam”?
Walser talade för rätten till det personliga egna minnet, var och en är ensam med sitt eget samvete. Själv har han alltid uppfattat sig stå på de anklagades sida. Han vänder sig mot ritualisering, det blir en ”läpparnas bekännelse”. Detta tillbakadragande i sig själv är omöjlig att representera utåt. ”Om samvetet uppfordras offentligt, reagerar det bara med ett yttre sken”. Man måste fråga sig om inte detta tillbakadragande till det privata bara blir ett sätt att hålla obehagligheter borta?
Han menar att det ofta sker en instrumentalisering av det förflutna för samtida ändamål. Några – vem som ska ha sagt vad nämner han aldrig - ska ha varnat för ett nytt Auschwitz om en förening av Öst- och Västtyskland hade kommit till stånd. Vissa ”s.k. intellektuella

rättfärdigade själva delningen av Tysklnad med hänvisngar till Auschwitz”. Uppenbarligen är termen ”intellektuell” hos Walser ett skällsord. De som påminner honom om Förintelsen blir ”¨åsiktssoldater” som under hot av sina ”moralpistoler” tvingar in honom i sin ”åsiktstjänst”. Han säger sig ”skaka av dristighet när han nu säger att Auschwitz inte lämpar sig att bli en hotrutin … en moralklubba eller bara en pliktövning”. Han menar att att man måste kunna säga att ”tyskarna är ett helt normalt folk, ett helt vanligt samhälle”.
Den omedelbara reaktionen blev som sagt stående ovationer – bara Ignatz Bubis, företrädaren för de tyska judarna, förblev sittande. Bubis gick i pressen till mycket skarpt angrepp och talade om Walsers tal som en andlig mordbrand. Mediedebatten blev både lång och hård. I debatten på tidningarnas kultursidor tog de flesta avstånd från Walsers ståndpunkter, men uppseendeväckande undantag kan noteras. Mer positiva reaktioner fanns i tidningsinsändare och Walser sade sig ha fått mer än 10 000 uppmuntrande privatbrev!
Reaktionen i Der Spiegel, Tysklands ledande nyhetsmagasin som funnits sedan 1946, var anmärkningsvärt nog länge tystnad. Andra tidningar var fulla med debattinlägg men man teg. Istället valde man att flera veckor efter talet publicera ett samtal mellan den ansvarige utgivaren Rudolf Augstein och Walser där båda är överens inte minst om rätten till det egna privata minnet och att detta inte kan föreskrivas utifrån. Till slut insåg väl dock Der Spiegels redaktion att duckandet måste göra ett bisarrt intryck. I flera artiklar återkom man till debatten och Augstein skrev också själv. Han ställde sig på ett ganska grovt sätt bakom Walser och uttryckte sig i termer som inte kan tolkas som annat än antisemitiska. Om det planerade Förintelsemonumentet i Berlin skrev han att det var ”ett brännmärke i sten”, ”ett skammonument” som det dock var lönlöst att värja sig emot eftersom det påtvingades ”det Tyskland som ... formerar sig på nytt” av ”New Yorks press och hajarna i advokatsgestalt”. Att judarna kontrollerar den amerikanska pressen är ett kärt tema och hajmetaforen om de advokater som tagit sig an processerna om skadestånd mot den tyska industrin till tvångsarbetarna är naturligtvis avslöjande. Ordföranden för det tyska judiska centralrådet omnämner han som ”bygglejonet från Frankfurt”. Samtidig måste det understrykas att andra omfattande och välresearchade artiklar i magasinet tar avstånd från Walser.
Flera av de personliga kontakter jag har och har haft i Tyskland, bl a med släktingar – visar samma reaktionsmönster – ”nu får det räcka”. Mot Förintelsens lidande ställer man tyskarnas lidande. Vem har brytt sig om 12 miljoner fördrivna tyskar från de gamla östprovinserna och om tyskarnas lidande i bombkrigets terror. Varför ställdes aldrig Sovjetunionen till ansvars för sina krigsförbrytelser? Det här sättet att ”kvittera” ett lidande mot ett annat brukar omtalas som ” *Aufrechung* ” (uppräkning). De äldre generationerna förmedlar i regel att man själv ingenting har vetat om Förintelsen – man kunde naturligtvis notera att ”judarna en dag var borta”, men man hade ingen aning om vad som sedan hände. De personliga minnena inbegriper sålunda inte Förintelsen. Det finns också intervjuundersökningar om familjetradering av minnen från nazitiden. Nyligen kom en bok med den talande titeln ”Opa war kein Nazi”. Här framgår att det i familjeminnena sker en successiv skönmålning av det förflutna.
För att ge ett större perspektiv på de här frågorna skisseras i den följande utvecklingen av *Vergangenheitsbewältigung* efter 1945 i Väst- och Östtyskland. En viktig faktor i de tre västliga ockupationszonerna var de västallierades hållning i fråga om skuldfrågan. Under en kort period kom man inledningsvis att utgå från tanken på en kollektiv skuld hos det tyska folket för vad som hade skett. Med hjälp av en chockpedagogik ville man försöka tvinga fram en bearbetning av det som hade hänt. Så tog man t ex fram affischer med bilder av högar av lik från koncentrationslägren med texten ”Du är skyldig”. Effekten blev ett närmast reflexivt avvärjande med känslor av skam och kränkning. Modellen övergavs. Från hösten 1945 startade huvudrättegången i Nürnberg mot några av de främsta nazistiska ledarna och följdes sedan av en rad olika typer av rättegångar fram till omkring 1950.

Under de första åren ställdes i väst krav från olika offerorganisationer att förövarna skulle ställas till ansvar och på att man skulle uppmärksamma de brott som hade begåtts i minnesmärken och liknande. På initiativ från dessa organisationer kom man att hågkomma minnet av de förföljda vid mindre tillställningar. Företrädare för de överlevande hade emellertid svårt att göra sig hörda i det samhällsklimat som raskt växte fram och som krävde tystnad och tigande. I den allmänna opinionen och bland de politiska partierna, även på den socialdemokratiska kanten, ställdes krav på ett slutstreck – *Schlußstrich* – för rättegångarna. I begränsade tyska intellektuella kretsar diskuterades dock skuldfrågan – berömd är Karl Jaspers bok 1946 *Die Schuldfrage* . Han hävdade att man inte kunde lägga en kollektiv skuld på det tyska folket, framför allt inte en straffrättslig skuld. Däremot hade alla tyska medborgare ett kollektivt politiskt ansvar för att bevara minnet och uppmärksamheten och se till att de skyldiga ställdes inför rätta.
Sovjet valde i sin ockupationszon ett annat grundackord. Man lade ingen skuld på tyska folket eftersom man ville alliera sig med kommunisterna och arbetarklassen. Skyldiga var de gamla eliterna och inte minst kapitalismen. Man genomförde omfattande utrensningar av partifolk i ämbeten och inom militären. Under de allra första åren fördes en öppen diskussion kring minnesdagar och minnesmärken. Det fanns en gemensam samling kring en antifascistisk hållning men också en konkurrens mellan olika hållningar.
Här är det av särskilt intresse att se hur man uppmärksammade rikspogromnatten – jag är mindre förtjust i att använda nationalsocialisternas egen terminologi ”Kristallnatten” som hånfullt anspelar på de sönderslagna skyltfönstren. Då måste man ha klart för sig att det i den sovjetiska ockupationszonen/senare DDR fanns en grundläggande konkurrens beträffande 9 november som en minnesdag eftersom det var samma dag som den socialistiska novemberrevolutionen 1918 hade ägt rum i Tyskland. Denna händelse fick ett klart företräde. Även om de överlevande judarna i öst hade svårt att göra sig hörda fick man medverka vid utformningen av åminnelsen av rikspogromen 1945 och åren därefter. Från 1948 kom dock utformningen allt mer under ledningens kontroll där framför allt nazismen skulle sammankopplas med kapitalismen.
Minneshanteringen kom att bli fundamentalt olika i de tyska staterna och i Österrike trots en i huvudsak likartad historisk erfarenhet av tredje riket. För att förstå denna utveckling måste man känna till att dessa stater tillkom under olika premisser. Väst och Östtyskland hamnade på var sin sida järnridån medan Österrike blev neutralt. Avgörande var att förbundsrepubliken såg sig som en rättslig efterföljarstat till tyska riket. Att man axlade denna mantel framgår tydligt av uppgörelserna med Israel 1952 om *Wiedergutmachung* (gottgörelse) i form av ekonomiska skadestånd. På sikt ledde denna position till en obönhörlig internalisering av nationalsocialismen som ett negativt jämförelsemått för det demokratiska systemet.
I DDR var självsynen en annan. Man såg sig själva som ett offer. De förföljda och arbetarklassen var offer, ja hela tyska folket var offer. Men samtidigt betraktade man sig som segrare eftersom arbetarna och kommunisterna hade stått på Sovjets sida i kampen mot nazismen. Österrike hade redan 1943 av de allierade erkänts som det första offret för Hitlers aggressionspolitik. Med denna grundarmyt kunde man avvisa all bearbetning av det förflutna och hänvisa skuldfrågor till Västtyskland.
1950-talet var i Västtyskland en tid av förträngning och tystnad, även om bilden inte är alldeles entydig. Så formulerades t ex under dessa år termen *Vergangenheitsbewältigung* . Var man inte upptagen med det tyska ekonomiska undret så kunde man tala om att tyskarna själva var offer för bombkrig och fördrivning. Den judiska katastrofen fick ett begränsat utrymme. Visst medverkade förbundspresidenten vid kransnedläggningar i koncentrationslägren men detta var inte framträdande. Några mer officiella uppmärksammanden av rikspogromnatten skedde inte under denna tid. Till bilden hör en stark antikommunism och antitotalitarism i det kalla krigets tecken som starkt hämmade en konfrontation med det förflutna eftersom man nu

menade sig stå på det godas sida i kampen mot den onda kommunismen.
I DDR tog Moskvakommunisterna raskt kontrollen över minnespolitiken. Man *föreskrev* sin egen tolkning av antifascismen där nazismen sågs som en konsekvens av kapitalismen. Den nya staten var en segrare och man menade sig ha gjort upp med det förflutna. Med den marxistiska tradition som hade odlats av Stalin härskade ett synsätt där man inte såg judarna som en egen nation utan som ett socioekonomiskt skikt. Med socialismen skulle de försvinna av sig själva. Detta framgår tydligt i gestaltningen av de gamla koncentrationslägren under 1950-talet och kring 1960. Där fanns en utpräglad offerhierarki där kommunister stod överst. Eftersom judarna inte sågs som en nation och bara hade varit passiva offer hamnade de utanför eller längst ned i hierarkin. Åren 1952-53 drabbades de få kvarvarande judarna i DDR av öppna förföljelser och de judiska församlingarna trängdes tillbaka. Med den starkt anti-israeliska hållningen – DDR erkände aldrig Israel – kom också en koppling mellan judar och sionism.
Minnesdagar hade i DDR en mycket viktig roll i legitimitetsbygget i den socialistiska republiken. Nu omgestaltades koncentrationslägren, som till stora delar ännu var intakta, för att kunna användas för olika politiska massmöten. Här fanns sålunda en stark betoning av den historiska kampen mot nationalsocialismen, men judarna gavs ingen betydelsefull plats i dessa sammanhang. Under hela 1950-talet uteblev faktiskt i stor utsträckning ihågkommelsen av rikspogromnatten i DDR.
Samma bild gällde ännu för 1960-talet, men i väst började så sakteliga saker att hända. De rättsliga uppgörelserna med dem som deltagit i Förintelsen kom igång igen från slutet av 1950-talet och fick en klar skjuts med Eichmannrättegången i Israel. De förgiftade tysk-tyska relationerna som var en del av kalla kriget påverkade starkt hur denna *Vergangenheitsbewältigung* kom att hanteras. Särskilt från DDR riktades vid lämpliga tillfällen kritik, ofta högst berättigad sådan, mot Västtyskland för att tidigare nazister satt som politiker, ämbetsmän och domare. Man hade i Östtyskland tillgång till viktigt källmaterial. Emellertid bedrev man detta som särskilda kampanjer och drog sig inte för att utnyttja förfalskat källmaterial, allt för sina egna politiska syften. I väst fick därför *Vergangenheitsbewältigung* en stämpel på sig som något av en kommunistisk angelägenhet. I DDR sågs Västtyskland som en fascistisk fortsättning på tredje riket medan man i väst såg DDR som en totalitär fortsättning på tredje riket.
I Östberlin uppfördes 1960 det första särskilda monumentet för de mördade judarna och 1963 hölls för första gången flera statliga tillställningar med anledning av rikspogromnatten. I tilltagande grad kom ett starkt anti-västtyskt element att genomsyra dessa tillställningar vid sidan av hedrandet av offren. I tilltagande grad fick nu de judiska församlingarna ordna dessa arrangemang. Från slutet av 1970-talet blev rikspogromnatten alltmer en halv-officiell statlig minnesdag i DDR, vilket intressant nog sker vid ungefär samma tid som i Förbundsrepubliken. Allt var i detalj styrt uppifrån genom partiets centralkommitté genom anvisningar till de judiska församlingarna i DDR. Allt följdes ordagrant så sent som 1978. Själva händelserna 1938 fick ett litet utrymme istället skulle man framhålla att antisemitismen och rasismen var utrotade i ”arbetarnas och böndernas stat” och att det var den politiska ledningens förtjänst.
Dock kom 1985 en total omsvängning. Man upptäckte att judiska organisationer i USA kritiserade Förbundsrepubliken och eftersom DDR: s ledning vid denna tid hade blivit intresserad av ett närmande till USA trodde DDR-ledningen att en ny politik på området skulle kunna utnyttjas. Inför 1988 – 50 år efter Rikspogromnatten – upprättades en särskild plan – där nu plötsligt inte längre novemberrevolutionen skulle stå i förgrunden utan judarnas öde. För första gången någonsin bjöd man också in representanter för den israeliska staten och för internationella judiska organisationer och gjorde tillställningen i Berlin till en statsakt.
Utvecklingen i Förbundsrepubliken uppvisade paralleller med förloppet i DDR. Den 8 maj

1970 hölls för första gången en minnestund i den tyska förbundsdagen med anledning av Tysklands kapitulation 1945. Den socialdemokratiska förbundskanslern Willy Brandt uttryckte sig där bl a med orden: ”Ingen är fri från den historia han ärvt.” Som ett led i den inledda s.k. *Ostpolitik* med en västtysk öppning mot det kommunistiska Östeuropa uttryckte Brandt sitt lands ursäkt genom sitt mycket uppmärksammade knäfall – ännu en stum gest – vid monumentet över gettouppproret i Warszawa. Vid den 40-åriga minnesdagen år 1978 uppmärksammades rikspogromnatten för första gången i förbundsdagen. Det bör dock understrykas att åminnelsen inte väckte någon allmän genklang i samhället. Utanför förbundsdagen var det i huvudsak enbart vänstergrupperingar som deltog i fackeltågen. Det stämmer med mina egna minnesbilder från 1985 då jag en termin bodde i Trier. Vid minnesmarschen den 8 maj väckte det närmast anstöt från ”demonstranterna” när någon som till det yttre inte gick att inordna i vänstern eller alternativrörelsen valde att delta.
I de västtyska skolböckerna kom en genomgripande omgestaltning av framställningen av Förintelsen från slutet av 1960-talet. Det tyska folkmordet på Europas judar blev nu ett stort och växande tema. Tidigare hade det varit undanträngt – med undantag för de allra första åren. Som en vattendelare för ett bredare intresse för Förintelsen i Västtyskland har den amerikanska TV-serien ”Holocaust” som sändes 1979 utpekats, och med stor sannolikhet med rätta. Den fick ett enormt genomslag och ledde till flera TV-debatter, TV-dokumentärer och publikationer. En viktig milstolpe i den officiella tyska ihågkommelsen var förbundspresidentens Richard von Weizsäcker tal 8 maj, 1985 – 50 år efter kapitulationen. Han gjorde nu en helt annan värdering av tyskarnas nederlag än som tidigare officiellt hade uttryckts. Det hade inte bara rört sig om ett nederlag utan också en befrielse – den terminologi som hade använts i alla år i DDR. Han bad om ursäkt och riktade åhörarnas tankar mot en rad offergrupper som räknades upp. Han uttryckte sig också i termer av ”vi förövare”.
Uppmärksammandet av rikspogromnatten fortsatte i förbundsdagen. 1985 kom minnesstunden att leda till att förbundsdagens talman, kristdemokraten Philipp Jenninger, fick lov att avgå. I Weizsäckers anda försökte han sig i minnestalet på att anlägga ett förövarperspektiv och lade kanske t o m större vikt vid det tyska folkets delaktighet än förbundspresidenten. Talet blev dock retoriskt misslyckat och han klarade inte ut att tydliggöra de två röster som fanns i hans tal – den yttre kritikern och dåtidens förövare.
Berlin-murens fall blev sedan avgörande för hanteringen av nationalsocialismens förflutna både i DDR och i Österrike, kan tilläggas. Så erkände DDR nu Israel år 1990 och en österrikisk förbundskansler besökte Israel för första gången någonsin år 1993.

Sammanfattning i fem punkter:
1. Det är först efter 50 år som man i *alla* tre länder på allvar har konfronterat sitt eget mörka förflutna. Det har varit en lång och mödosam väg.
2. Utvecklingen hade i mycket hög grad påverkats av det kalla kriget, den tysk-tyska konflikten, antikommunismen och den egna självsynen i Östtyskland med sig själv som segrare.
3. Enligt min mening så nådde man i Västtyskland, senare Tyskland ändå ganska långt. Förintelsen är ett mycket viktigt tema i skolböcker, i TV, i återkommande mediedebatter, utställningar och i den historiska forskningen. Samtidigt är bilden inte entydig – det verkar finnas starka stämningar där man helst som Walser skulle se att det nu sattes punkt för *Vergangenheitsbewältigung* .
4. Man kan också tolka de uppblossande konflikterna sedan 1980-talet som en period där det sker en övergång från ett mellan människor kommunicerat kollektivt minne till ett kulturellt minne som på ett annat sätt läggs fast i museer, minnesmärken, historisk forskning och liknande. Striden står om hur detta förflutna ska inplaceras i ett större historiskt sammanhang.
5. Avslutningsvis kan det också vara värt att ställa frågan vad som ger förutsättningar för en

framgångsrik hantering av historiska trauman – i Tysklands fall verkar de två nyckelfaktorerna ha varit det politiska systemet – en demokrati av västerländskt snitt med ett öppet samhälle och en öppen samhällsdebatt – och det ekonomiska välståndet som har skapat ett utrymme för att bearbeta det förflutna. Jag håller med de bedömare som menar att det i det västtyska fallet har blivit så att nationalsocialismen som en negativ kontrast till den egna demokratin har kommit att få en viktig funktion. Rent generellt är säkert de allra flesta av oss överens om att det är oerhört viktigt att historiska trauman som förföljelser och folkmord på ett aktivt sätt bearbetas och ihågkoms för att motverka likartade tendenser i vårt eget samhälle.

Referenslista

En koncis översikt (med litteraturreferenser) *Vergangenheitsbewältigung* i Västtyskland, Östtyskland och Österrike, se Pär Frohnert, ”The Presence of the Holocaust. *Vergangenheitsbewältigung* in West Germany, East Germany and Austria”, i Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (eds.), *Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe* , Lund: Nordic Academic Press 2003

Några av 1990-talets tyska historiedebatter behandlas i Jan Sellings kommande doktorsavhandling (Lund), *Ur det förflutnas skuggor. Historiediskurs och nationalism i Tyskland 1990-2000* , Stockholm/Stehag: Symposion hösten 2003. (Pär Frohnert har varit handledare.)

Dubiel, Helmut, *Niemand ist frei von der Geschichte. Die nationalsozialistische Herrschaft in den Debatten des Deutschen Bundestages* , München & Wien: Carl Hanser Verlag 1999

Der Spiegel. Das deutsche Nachrichten-Magazin (Hamburg)

Welzer, Harald, Moller, Sabine & Tschuggnall, Karoline, *”Opa war kein Nazi”. Nationalsozialismus und Holocaust im Familiengedächtnis* , Frankfurt/M: Fischer 2002

Timm, Angelika, *Hammer, Zirkel, Davidstern. Das gestörte Verhältnis der DDR zu Zionismus und Staat Israel* , Bonn: Bouvier Verlag 1997

För hanteringen av åminnelsen av ”Kristallnatten”, se särskilt

Groehler, Olaf, ”Zur Gedenkstättenpolitik und zum Umgang mit der ”Reichskristallnacht” in der SBZ und DDR (1945-1988), i Bergmann, Werner, Erb, Rainer & Lichtblau, Albert (Hrsg.), *Schwieriges Erbe. Der Umgang mit Nationalsozialismus und Antisemitismus in Österreich, der DDR und der Bundesrepublik Deutschland* , Frankfurt/Main & New York: Campus Verlag 1995

Benz, Wolfgang, “Der Umgang mit Gedenktagen und Gedenkställten in der Bundesrepublik Deutschland”, i Bergmann 1995

Timm, Angelika, ”Der politische und propagandistische Umgang mit der ”Reichskristallnacht” in der DDR” i Danyel, Jürgen (Hrsg.), *Die geteilte Vergangenheit. Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten* , Berlin: Akademie Verlag 1995

Pär Frohnert är docent och universitetslektor vid Historiska institutionen, Stockholms

universitet. Forskar f n kring den tyska pressens hantering av förintelseminnet under efterkrigstiden inom projektet "Förintelsen och europeisk historiekultur". Medverkar i projektets första bok Echoes of the Holocaust. Historical Cultures in Contemporary Europe" (2003).